

Δ. Θεοδωρακοπούλου

Το μαγικό στο χώρο της θεραπείας

Ο χώρος των φυλακών ανηλίκων συνιστά -πέρα από καθετί άλλο- χώρο συνάντησης πολλών διαφορετικών εθνικοτήτων και πολιτισμών. Το κάθε παιδί φέρνει μαζί του (στο κελί του, στον τρόπο που συσχετίζεται, στον τρόπο που εκφράζει τα συναισθήματα και τη σκέψη του) ένα σύστημα ιδεών, ένα σύστημα κατανόησης της ζωής και του κόσμου συχνά αρκετά διαφορετικό από το «δικό μας», ορθόδοξο δυτικό. Πώς ακούω τον πόνο και την αλήθεια του άλλου; Πόσο ανοιχτό ή ακόμα και «βρεφικό», δίχως κάποια παράσταση επεξήγησης και ερμηνείας είναι το βλέμμα και η στάση του θεραπευτή (της δυτικής νόησης) απέναντι σε κάτι που φαντάζει εξωτικό και μαγικό, και που με έναν τρόπο τού ζητείται να «δει και να ακούσει»;

Επιπρόσθετα, η φύση του ίδιου του εγκλειστικού χώρου, του τιμωρητικού, του περιοριστικού, πόσο μπορεί να αφήσει περιθώρια για την εκδήλωση μιας διαφορετικότητας αλλά και ακόμη περισσότερο για την έκφραση μιας συναισθηματικής / ψυχικής πραγματικότητας; Πόσο αντίστοιχα «ξένος» αλλά και με έναν τρόπο «μαγικός» μέσα σε ένα βίαιο περιβάλλον φαντάζει ο χώρος συνάντησης θεραπευτή - θεραπευόμενου, ο ικανός εκείνος χώρος για να «φιλοξενήσει», να «κατοικήσει» μια θεραπευτική επαφή; Επιπλέον, η διαρκώς μεταλλασσόμενη πραγματικότητα των κρατουμένων (σήμερα εδώ, αύριο ή την επόμενη εβδομάδα ίσως και όχι) καθιστά τη δυνατότητα συνέχειας –ενός επόμενου ραντεβού- συχνά απατηλή προσδοκία. Ο τόπος μετατρέπεται σε μια «one shot» ευκαιρία και για τους δυο (θεραπευτή – θεραπευόμενου) να συναντηθούν για μια στιγμή και εκείνη η στιγμή να είναι θεραπευτική.

Ο F. είναι ένας νεαρός μόλις 18 ετών από τη Βόρεια Αλβανία. Εκτίει ποινή φυλάκισης με την κατηγορία της ανθρωποκτονίας. Στη φυλακή βρίσκεται ήδη έναν χρόνο και σε αυτό το διάστημα παρακολουθεί μαθήματα στο Γυμνάσιο που λειτουργεί εντός της φυλακής.

Το τελευταίο διάστημα παρουσιάζεται απομονωμένος, δίχως κοινωνική δραστηριότητα και βυθισμένος στις σκέψεις του. Δυσκολεύεται να ακολουθήσει το ρυθμό των μαθημάτων, τη διδασκαλία και να συμμετάσχει με οποιονδήποτε τρόπο. Ο δάσκαλός του τον ενθαρρύνει για ένα πρώτο ραντεβού μαζί μου.

Μετρίου αναστήματος, καστανόξανθος με γαλάζια μάτια, ανοιχτά χρώματα, λεπτά χαρακτηριστικά προσώπου, αναποκοκκινισμένα μάγουλα, αδύνατος, μια φιγούρα αρκετά ντελικάτη σε γενικές γραμμές.

Η εικόνα του αποπνέει παιδικότητα και γλυκύτητα. Εμφανίζεται έντονα επιφυλακτικός και συνεσταλμένος. Ο λόγος και η ομιλία του με κενά και μεγάλες παύσεις. Τα ελληνικά του σε πολύ καλό επίπεδο. Σε σημεία μόνο φαίνεται να δυσκολεύεται να ολοκληρώσει μια πρόταση, με την εκφορά των λέξεων κυρίως να τον παρεμποδίζει. Ο τόνος της φωνής του χαμηλός. Είναι στιγμές που σχεδόν ψιθυρίζει. Παρατηρώ την περιοχή του στόματος του. Μικρές οι κινήσεις των χειλιών του. Η φωνή του φαίνεται να έρχεται από ένα βάθος, από ένα μακρινό τόπο κάπου εντός του για να με συναντήσει μέσα στο χώρο.

Είναι η πρώτη φορά που έρχεται σε επαφή με ψυχολόγο, δεν ξέρει τι «είναι αυτό», δεν κατανοεί τον τρόπο της συμβουλευτικής και επιμένει πως εγώ θα πρέπει να έχω τις απαντήσεις για τα προβλήματά του. Σε κάποιες αρχικές, διερευνητικές ερωτήσεις αντιδρά θιγμένα έως και επιθετικά. Θεωρεί ότι προσβάλλεται υπενθυμίζοντάς μου πως εγώ είμαι αυτή που θα πρέπει να γνωρίζω ποιος ακριβώς είναι.

Ως κυρίαρχη ανησυχία του αναφέρει το άγχος για τους γονείς του. Κυρίως για τον πατέρα του και την αναγκαστική του παραμονή μέσα στο σπίτι τους στη Β.Αλβανία. Η ανθρωποκτονία που διέπραξε είχε σαν αποτέλεσμα την έναρξη βεντέτας που έχει θέσει τον πατέρα σε «καραντίνα». Η αίσθηση ενοχής αλλά και αδυναμίας να βρει λύση και να αποδεσμεύσει ουσιαστικά την οικογένειά του από τα βάρη της ενέργειάς του τον έχουν ακινητοποιήσει σε βαθμό που να μην μπορεί να διαχειριστεί τόσο την κράτησή του όσο και την προσωπική του συναισθηματική οργάνωση. Οι τύψεις τον φέρουν σε σημείο να θεωρεί τη ζωή του ανώφελη σε περίπτωση που συμβεί κακό στον πατέρα.

Αναφέρει επίμονες διαταραχές του ύπνου με εφιάλτες και κυρίως με υπονοβασίες. Περιγράφει πως κατά τη διάρκεια του νυχτερινού ύπνου ξυπνά, αναπτύσσει κινητική και λεκτική δραστηριότητα, μερικές φορές και έντονη ακόμη συμπεριφορά (χτυπώντας την πόρτα, φωνάζοντας στους φύλακες, καταστρέφοντας το κρεβάτι του). Δεν έχει καμία επίγνωση της δραστηριότητάς του την επόμενη μέρα. Ό,τι περιγράφει το γνωρίζει από τις διηγήσεις των συγκατοίκων του. Καμία μνήμη. Καμία συνείδηση. Εκφράζει το αίσθημα της ντροπής απέναντι σε αυτό που του συμβαίνει και στο γεγονός ότι κάποιιοι το γνωρίζουν.

Πέρα από την υπονοβαστική συμπεριφορά αναφέρει και ένα επαναληπτικό όνειρο που τρέπεται σε εφιάλτη κάθε φορά. Βλέπει τον εαυτό του σε καλή φυσική κατάσταση μέσα σε πλούτη και ευδαιμονία. Η αμέσως επόμενη εικόνα είναι εκείνη των γονιών του να χάνονται κάτω στη γη («σαν να τους ρουφάει η κόλαση» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει). Ο ίδιος δε μπορεί να κάνει τίποτε. Βιώνει την απόλυτη αδυναμία που τον οδηγεί σε απόγνωση. Και τότε ξυπνά.

Σε όλη τη διάρκεια της συνεδρίας παρουσιάζεται με μια δυσκολία να παραμένει παρών ενώ φαίνεται να αποπροσανατολίζεται και να βυθίζεται σε δικές του σκέψεις που δεν επικοινωνεί.

Επίμονα απαιτεί μια απάντηση – λύση της αδιέξοδης κατάστασής του. «Πες μου τι να κάνω». Η απόστασή μου του προκαλεί αμφιβολίες ως προς την βοήθεια που τελικά θα μπορούσε να δεχτεί. Συναινεί σε μια δεύτερη συνεδρία και αυτό αλήθεια, προς έκπληξή μου.

Μια εβδομάδα μετά επανέρχεται με την ίδια συστολή και επιφυλακτικότητα. Επαναφέρει την εμπειρία της υπνοβατικής του συμπεριφοράς. Η συχνότητά της κινείται στις 3 με 4 φορές την εβδομάδα και ενημερώνεται πάντα από τους άλλους. Παραδέχεται τη γνωστική και μνημονική του απόσταση, την απουσία ενεργούς συμμετοχής του απέναντι σε αυτό που του συμβαίνει. Αυτό τον κάνει να νιώθει «περίεργα, άσχημα». Αναρωτιέμαι πως «είναι για κάποιον να υπάρχει με έναν τρόπο δίχως να γνωρίζει τι ακριβώς κάνει και πως λειτουργεί». Προσπαθώντας να περιγράψει την εικόνα ενός τέτοιου ανθρώπου «σαν υπνωτισμένος μέσα στη νύχτα» όπως χαρακτηριστικά λέει, έρχεται στο μυαλό μου η εικόνα ή ίσως περισσότερο η λέξη «φάντασμα». «Κάτι δηλαδή σαν φάντασμα;» τον ρωτώ. Γνέφει καταφατικά και προσθέτει πως ο ίδιος πιστεύει στα φαντάσματα όπως άλλωστε και πολλοί στην Β. Αλβανία. Τα φοβάται καθώς θεωρεί πως πρόκειται για νεκρούς που επιστρέφουν θέλοντας κάτι κακό. «Πώς το ξέρεις αυτό;» τον ρωτώ «Έχεις δει;». Απαντά αρνητικά και αμέσως προσθέτει πως γνωρίζει κάποιον που και ξέρει και έχει δει. Αρχίζει να μιλά για μια γυναίκα, μεγάλης ηλικίας, στη Β. Αλβανία, η οποία μετά από μια συνάντησή της με ένα φάντασμα (έναν νεκρό άντρα που είδε να περπατά μέσα στη νύχτα. Έτρεξε να τον φτάσει και εκείνος εξαφανίστηκε.) χάθηκε για πέντε – έξι μήνες. Κανείς δεν γνώριζε που εκείνη βρισκόταν. Όταν πλέον επέστρεψε είχε δυνάμεις και ικανότητες τέτοιες που της επέτρεπαν να βλέπει το μέλλον. Πολλοί άνθρωποι την επισκέπτονταν όταν αντιμετώπιζαν προβλήματα.

Βυθισμένος μέσα στην αφήγησή του κάνει μια παύση. Τον ρωτώ «Την έχεις γνωρίσει εσύ αυτή τη γυναίκα;». Γνέφει καταφατικά.

Σε αυτήν αποφάσισε ο πατέρας του να τον πάει σε ηλικία 11 περίπου ετών. Μέχρι τότε ο F. δεν μπορούσε να μιλήσει. Μόνο κάποιες περιορισμένες λέξεις.

Για τέσσερις Κυριακές ο F. έπρεπε, σύμφωνα με εκείνη, να ξυπνά τα χαράματα και να πίνει νερό από ένα χάλκινο κουδούνι που προηγούμενα έπρεπε να κλέψει από ένα ζώο. Ακολουθώντας τις οδηγίες πήγε νύχτα σε ένα κοπάδι, πήρε την τροκάνια και από αυτήν έπινε νερό χωρίς να μιλά σε κανένα. Ολοκληρώνοντας τις οδηγίες ο F. μπόρεσε να μιλήσει.

Πιστεύει πως η γυναίκα αυτή έχει μεγάλες δυνάμεις και αυτή είναι ουσιαστικά υπεύθυνη για την αλλαγή που επιτεύχθηκε. Από τότε πιστεύει κάθε της λέξη.

Βυθισμένη κι εγώ μέσα στην αφήγηση του F., αφήνοντας το χώρο να καταληφθεί από το βίωμα του παίρνοντας διαστάσεις πλέον ενεργού σώματος, παρόντος –καθώς η δυναμική του δε φαίνεται να μένει μέσα σε μια εμπειρία παρελθόντος τον ρωτώ αν μετά από εκείνη την πρώτη παιδική επαφή έχει ξανά επικοινωνήσει μαζί της. Σιωπή. Ο F. με κοιτάζει διερευνητικά. Με χαμηλή φωνή εκμυστηρεύεται πως βρίσκεται σε συχνή επικοινωνία μαζί της. Και συνεχίζω «*Και τώρα; Τι γίνεται τώρα που είσαι εδώ; Πόσο εύκολα μπορείς να επικοινωνείς τώρα μαζί της;*». «*Την παίρνω τηλέφωνο και της μιλάω*», μου απαντά αφοπλιστικά.

Εκμυστηρεύεται το τελευταίο τηλεφώνημα. Πριν δυο εβδομάδες. Θυμάμαι πως σύμφωνα με τα λόγια του (αλλά και εκείνα του δασκάλου του) τόσο είναι περίπου το διάστημα που ο F. αρχίζει να απομονώνεται. Στο τηλεφώνημα, εκείνη του αποκαλύπτει χαρακτηριστικά πως «...*εγώ θα πεθάνω κι εσύ φυλακή θα είσαι ακόμα*». Η φράση βγαίνει από τα χείλη του με δυσκολία. Δεν είναι απλές λέξεις. Είναι η στιγμή που ο F. μέσα από τα δόντια του «γεννάει» την ίδια τη γυναίκα, την αποκαλύπτει τοποθετώντας την στο χώρο, μαζί μας.

Σύμφωνα με τον Heidegger, η παρουσία αφορά και σε όλα όσα δεν είναι ορατά, υπαρκτά, και που όμως πλανιούνται στο χώρο της θεραπείας. Και εδώ στο συγκεκριμένο σημείο είναι που ο F. αποφασίζει με έναν τρόπο να φέρει σε παρουσία αυτό που φαίνεται να τον «στοιχειώνει», που υπήρχε και συνεχίζει να υπάρχει εντός του και ανάμεσά μας. Σε όλη τη διάρκεια της αφήγησης του χαρακτηριστική είναι και μια μεταβολή που παρατηρείται στην περιοχή του στόματος καθώς ανοίγει περισσότερο τα χείλη σαν να ανοίγει αυτόν τον μακρινό, προσωπικό του χώρο από όπου προηγούμενα έβγαινε η φωνή του.

Μπροστά στην «προφητεία» (...*εγώ θα πεθάνω κι εσύ φυλακή θα είσαι ακόμα*...) ο F. δεν έχει λόγο. Παύει να υπάρχει. Η πίστη του, η καθολική αποδοχή εκείνης που του έδωσε την ομιλία, εκείνης που τα πάντα γνωρίζει και στην οποία ο ίδιος πάντα κατέφευγε για συμβουλές και ενδυνάμωση, φαίνεται να μην αφήνει περιθώρια. Δεν έχει τη δυνατότητα – επιλογή να αμφισβητήσει τα λόγια της. Πώς να υπάρξει διαφορετικά, πώς να υπάρξει δίχως αυτήν, δίχως τον δικό της λόγο; Δέχεται επομένως, να συνεχίσει ως δικό της δημιούργημα ακολουθώντας οτιδήποτε εκείνη ορίζει ως τη δική του αλήθεια. Αν αρνηθεί, αρνείται την προσωπική του ιστορία. Με ένα τρόπο αρνείται την ίδια του την ταυτότητα. Διχασμένος, με το συναίσθημα από τη μια να τον δεσμεύει σε απόλυτη πίστη και τη λογική του από την άλλη να επιθυμεί τη διάψευση, αποσύρεται περιμένοντας για άλλη μια φορά ο λόγος εκείνης να επιβεβαιωθεί. Εδώ

επιβεβαίωση θα πει αιώνια φυλακή καθώς απέραντη, αιώνια είναι η ίδια η γυναίκα στα μάτια του.

Για μια στιγμή ρωτώ «*Τι ηλικία έχει αυτή η γυναίκα;*». Μου απαντά πως είναι αρκετά μεγάλη. Μετά από σιωπή συνεχίζει «*Είναι πολύ γριά. Μπορεί και να πεθάνει σύντομα*». «*Σημαίνει κάτι αυτό;*» τον ρωτώ. Τα μαγουλά του έχουν κατακοκκινήσει. Με ένα ντροπαλό χαμόγελο και με τα μάτια να γυαλίζουν (σα να έχει κάνει σκανδαλιά) σκέφτεται μεγαλόφωνα πως ίσως η προφητεία της να μην αφορά τελικά μακροχρόνια για τον ίδιο κράτηση. Ίσως και να υπάρχει και μια διαφορετική προοπτική. Κάτι που μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχε περάσει από το μυαλό του. Στο σημείο αυτό παρατηρείται και η μετακίνηση του F. προς ένα άλλο βλέμμα που του επιτρέπει να δει τον εαυτό του και αλλιώς, που του αποκαλύπτει νέες δυνατότητες.

Όταν τον ξαναβλέπω μια εβδομάδα μετά είναι αρκετά ανήσυχος και προβληματισμένος. Φαίνεται να απορροφάται σε προσωπικές σκέψεις που δεν εξωτερικεύει. Βυθίζεται. Αναρωτιέμαι τι είναι αυτό που κλειδώνει την επικοινωνία και δεν τον αφήνει να μιλήσει. Απαντά πως είναι οι σκέψεις που κατοικούν συνέχεια στο μυαλό του και δεν μπορεί να τις διώξει. Λέει πως μερικές φορές τα καταφέρνει. Σκέφτεται όσα έχουμε πει σε προηγούμενες συνεδρίες και τότε ηρεμεί το μυαλό του. Ο ύπνος του έχει βελτιωθεί. Οι συγκατοικοί του λένε πως τις τελευταίες μέρες δεν φωνάζει. Είναι χαρούμενος με αυτή την αλλαγή αν και δεν μπορεί να καταλάβει πώς ακριβώς συνέβη.

Πλέον θέλει να διώξει τις σκέψεις που τον βασανίζουν (αυτές αφορούν την κράτηση, τον πατέρα του, τις δυσκολίες της οικογένειας). Περιγράφει χαρακτηριστικά αυτές σαν να του γυρίζουν το μυαλό, να το ανακατεύουν και να μην μπορεί να ξεφύγει από αυτό το συναίσθημα. Ούτε και να κάνει κάτι για να το αλλάξει. «*Πώς είναι όταν νοιώθεις αυτές τις σκέψεις να γυρίζουν, να ανακατεύουν το μυαλό σου;*» τον ρωτώ. «*Σα να βρίσκομαι στη θάλασσα, μέσα σε μεγάλα κύματα που με τρώνε*». Φοβάται τη θάλασσα. Δε νιώθει καλά όταν βρίσκεται κοντά της. Πρώτη του επαφή με αυτήν όταν έρχεται στην Ελλάδα. Στη θέα των κυμάτων στρέφει το βλέμμα προς τα βουνά. Αυτά δεν τα φοβάται. Νιώθει σίγουρος, ασφαλής. «*Με τη θάλασσα απέναντί του, κανείς δε μπορεί να τα βάλει. Τρώει ανθρώπους*».

Το χωριό στο οποίο γεννήθηκε και μεγάλωσε μέχρι τα δέκα του ήταν στα βουνά της Β.Αλβανίας. Ψηλά, μεγάλα βουνά που όμως έχει συνηθίσει. Αναγνωρίζει πως και σε ένα τέτοιο τοπίο υπάρχουν κίνδυνοι. Το χειμώνα, περιγράφει, όταν χιονίζει, το δυνατό και βαρύ χιόνι μπορεί να παρασύρει δέντρα ή και ό,τι άλλο βρεθεί στο δρόμο του. Από τις χιονοστιβάδες όμως μπορεί να προστατευτεί. Η ορμή του χιονιού σταματάει στο δρόμο έξω από το χωριό.

«Μάλλον το μπλε δεν είναι το αγαπημένο σου χρώμα, έτσι; Το πράσινο;»
Χαμογελά. «Ναι».

Του ζητώ να περιγράψει τον εαυτό του μέσα στην τρικυμισμένη θάλασσα. Είναι βαθιά στον ωκεανό και ο ίδιος βυθισμένος κάτω από την επιφάνεια του νερού. Σκέφτεται πώς μπορεί να σωθεί αλλά δεν βρίσκει απάντηση. Τα κύματα τον καλύπτουν. Κατά τη διάρκεια της περιγραφής του δεν απευθύνεται, δεν επικοινωνεί. Σαν να βρίσκεται μέσα σε ένα «trip», σε μια σχεδόν ονειρώδη κατάσταση. Σχολιάζω πως όσο κρατά το κεφάλι κάτω από το νερό δεν θα μπορέσει να δει αν ένα πλοίο περνά από κοντά του. Ούτε και το πλοίο θα μπορέσει να τον δει για να τον βοηθήσει.

Σε εγρήγορση απαντά πως θα κάνει τη θάλασσα πράσινη και δεν θα τη φοβάται πια. Όταν οι σκέψεις που τον τρομάζουν παίρνουν το χρώμα της θάλασσας και τον πνίγουν αυτός θα το μετατρέπει στο πράσινο των βουνών που τον ηρεμεί και τον ισορροπεί. Είναι ενθουσιασμένος με την ιδέα του, την ανακάλυψή του, και θέλει να την θέσει σε εφαρμογή. Χαρούμενος σαν ένα παιδί που μόλις ανακαλύπτει ένα νέο παιχνίδι. Φαίνεται ανακουφισμένος.

Στην πρόταση ορισμού μιας επόμενης συνεδρίας αδιάφορα –σχεδόν αμέτοχα- συναινεί. Δεν επανέρχεται.

Στη θεραπεία με τους ανηλίκους –και όχι αποκλειστικά- η φαντασία, το συμβολικό, το «παράξενο», ο μύθος και το πραγματικό διαπλέκονται με τόσο περίτεχνο τρόπο που όχι σπάνια παίρνουν μορφή διεκδικώντας την αυτόνομη παρουσία τους ανάμεσα στην επικοινωνία θεραπευτή και θεραπευόμενου. Η εγκαθιδρυμένη βεβαιότητα ή και πίστη απέναντι στο μαγικό, το υπερφυσικό, θα μπορούσε να συνιστά σε ορισμένες περιπτώσεις και διαγνωστικό κριτήριο παραπέμποντας ενδεχομένως σε παρανοϊκές καταστάσεις, παραληρήματα. Υπάρχουν όμως και οι φορές εκείνες που έρχεται ως βίωμα ενισχυμένο από την πολιτισμική παράδοση και κουλτούρα του ατόμου. Απέναντι λοιπόν σε μια τέτοιου τύπου διαμορφωμένη πεποίθηση η αναζήτηση μίας ορθόδοξης, επιστημονικής κατανόησης και η ανάγκη διασφάλισης μιας σκέψης παραστατικής (βασισμένης σε μηχανιστικά μοντέλα και σχήματα) δεν θα άφηνε την προσοχή και το βλέμμα του θεραπευτή να δει και να ακούσει αυτό που τελικά του παρουσιάζεται.

Πόσο δύσκολα ή εύκολα, αλήθεια, μπορούμε να γείρουμε στην καρέκλα μας αφήνοντας τη μαγεία, τη δεισιδαιμονία, τις προκαταλήψεις, τον μύθο να αποκαλυφθούν στο χώρο, να παρουσιαστούν μπρος και στα δικά μας μάτια; Και πόσο αυτή η ίδια η αντιπαράθεση ανάμεσα σε μια επιστημονική/ορθόδοξη/δυτική νόηση και σε μια μη επιστημονική, πιο πρωτόγονη σκέψη τελικά παύει να ενδιαφέρει, παύει να ισχύει όταν

αυτές μπορούν να βρεθούν σε έναν οικείο χώρο που να μην είναι απαραίτητα ξένος μεταξύ τους; Και ίσως αυτό το διαφορετικό είναι που από τη θέση του θεραπευτή καλούμαστε να φιλοξενήσουμε στη θεραπευτική επαφή, δίχως πώς και γιατί, αφήνοντάς το απλά να υπάρξει, να ξεδιπλωθεί και να μιλήσει τη δική του γλώσσα.

«Είμαστε φτιαγμένοι από υλικό σαν αυτό που είναι φτιαγμένα τα όνειρα κι η μικρή μας ζωή κυκλώνεται από έναν ύπνο». Κυκλώνεται από έναν ύπνο θα πει: άθικτη από παραπομπές και από αναφορές και συνδέσεις, δίχως πριν και μετά, κείμενη στον εαυτό της: απόκοσμη.

Σαίξπηρ, Καταιγίδα

(Από το άρθρο του Κ.Γεμενετζή, «Δήμος Ονείρων»)

** Ωστόσο, παραμένει μια αίσθηση αμφιβολίας καθώς προσπαθώντας να ξαναδώ τη θεραπευτική συνομιλία με τον τρόπο που εξελίχθηκε βλέπω παράλληλα και την ψυχολόγο που σαν να ξεχνά να είναι ψυχολόγος, σα να ξεχνά να κάνει τη δουλειά της, να ξεχνά τα εργαλεία της και τις τεχνικές της μπροστά στο φαινόμενο όπως εκείνο παρουσιάζεται. Και τότε το κλινικό περιστατικό σα να παύει πλέον να είναι κλινικό περιστατικό και γίνεται κάτι άλλο. Και εκ των υστέρων πολλά ερωτήματα και απορίες και αμφιβολίες για το πέρασμα σε μια φαινομενολογική προσέγγιση που έρχεται δίχως εργαλεία, δίχως τεχνικές, και που όμως τα χωρά και τα επιτρέπει όλα. Και τις αμφιβολίες.*